

Gekaapte deugden

Over de nieuwe politieke breuklijn en de zin van limieten¹

Marc Elchardus

Socioloog aan de VUB

Recent verkiezingsonderzoek wijst op een nieuwe politieke breuklijn. Marc Elchardus gaat na wat het voor politieke partijen betekent om te 'herverkavelen' op basis van deze nieuwe ideologische as. Hij duidt de pijnpunten voor de linkse beweging aan en stelt enkele remedies voor.

Nieuwe politieke breuklijnen?

Ons turbulent politiek landschap lijkt aan verandering toe. Er circuleren verschillende hypothesen over de groei van nieuwe politieke breuklijnen². Ondanks de grote variatie in de gebruikte terminologie en een paar substantiële verschillen vertonen deze hypothesen ook een aantal belangrijke overeenkomsten. De nieuwe breuklijn(en) zouden zich vormen rond conflicten over waarden als solidariteit, verdraagzaamheid en persoonlijke autonomie, rond verschillende opvattingen over het burgerschap en rond de tegenstelling tussen materialistische en post-materialistische waarden.

Op basis van het verkiezingsonderzoek van het Interuniversitair Steunpunt voor Politiek Opinieonderzoek (ISPO) kan worden nagegaan of zich rond die verschillende conflictmateries inderdaad een meer omvattende ideologische as of ideologisch re-alignement aftekent. In dat onderzoek werden immers een aantal van de houdingen gemeten die worden voorgesteld als inzet van de *nieuwe politieke conflicten en als elementen van de nieuwe breuklijn(en)*³:

- individualisme (in de zin van het nastreven van individueel belang en plezier dat tegengesteld is aan de aanvaarding van de regels en de beperkingen die gepaard gaan met solidariteit);
- autoritarisme (in de zin van respect voor discipline en gehoorzaamheid en, tot op zekere hoogte, de ver-zuchting naar een "sterke man");

- ethnocentrisme (in de zin van geringe verdraagzaamheid tegenover anderen, geloof in de superioriteit van de eigen cultuur en zelfs racisme);
- gevoelens van politieke machteloosheid (die tevens wijzen op een afkeer van en een cynische houding ten opzichte van de politiek)
- materialisme (verstaan als verschillend van "post-materialisme" en in de zin dat orde, veiligheid en economische groei een hogere waardering krijgen dan participatie, vrije meningsuiting en milieu)⁴.

De schalen waarmee die verschillende houdingen worden gemeten, zijn zo opgezet dat een positieve score wijst op een keuze voor solidariteit, op het verwerpen van autoritair gezag, op verdraagzaamheid en pluralisme, op gevoelens van politieke doeltreffendheid en op post-materialistische waarden. Een negatieve score wijst daarentegen op individualisme, autoritarisme, ethnocentrisme, politiek cynisme en materialistische waarden.

De verschillende houdingen blijken onderling heel sterk samen te hangen⁵. De samenhang van een *materialistische ingesteldheid met de andere attitudes is weliswaar iets zwakker, maar toch nog behoorlijk sterk*. Het lijkt derhalve gewettigd in de verschillende houdingen één onderliggende dimensie of ideologische as te onderkennen. Er tekent zich, met andere woorden, in de houding van de Vlamingen een duidelijk ideologisch re-alignement af. Dit voltrekt zich rond conflicten in verband met solidariteit, de aard van gezag, de plaats van materiële waarden, het samenleven met mensen van andere cul-

turen en rassen en de zin van het politieke burgerschap.

Als we kijken naar de positie die het electoraat van de verschillende partijen op deze "nieuwe" ideologische as inneemt, stellen we vast dat de politieke verkavelaars (Volksunie, Agalev, Vlaams Blok, blanco- en ongeldigstemmers) eigenlijk de uiteinden of polen van die nieuwe as vormen (zie tabel 1, kolommen 1 en 2). In de verkiezing van 1991 bezetten het Blok en de blanco- en gewild ongeldig-stemmers de rechterkant van de nieuwe as, terwijl het electoraat van Agalev en de Volksunie, samen met klein-links, de linkse posities innemen. Het electoraat van de traditionele partijen bevindt zich in het centrum van het ideologische re-alignement. Men kan dit laatste dan ook beschouwen als een nieuwe politieke breuklijn die zeer duidelijk het onderscheid maakt tussen de nieuwe, verkavelende partijen. Tevens geeft het weer hoe de electoraten van deze partijen wegtrekken van de in het centrum gesitueerde traditionele partijen.

Tabel 1

Positie van de diverse electoraten op de nieuwe ideologische as (n=2481)

stemgedrag	gemiddelde score of afwijking			
	1987	1991	1987	1991
klein-links	1.25	1.13	1.21	1.02
Agalev	.94	.95	.57	.59
SP	-.04	.03	.07	.11
Volksunie	.06	.21	.01	.11
CVP	-.05	-.03	.03	.05
ROSSEM	.xx	.05	.xx	-.06
PVV	-.19	-.08	-.26	-.19
Blanco,ong.	.07	-.35	-.16	-.26
Vlaams Blok	-.32	-.40	-.47	-.40
eta/beta	.28	.29	.23	.26

De scores op het nieuwe re-alignement zijn zo gemeten dat positieve scores wijzen op verdraagzaamheid, solidariteit, post-materialisme, geloof in politieke doeltreffendheid en het afwijken van autoritaire gezagsvormen. Negatieve scores wijzen op ethnocentrisme, individualisme, materialisme, politiek cynisme en autoritarisme. De gemiddelde score van de bevolking is 0. Zowat 65% van de bevolking heeft een score die ligt tussen -1 en 1 en zowat iedereen heeft een score die ligt tussen -2

en 2. Een variatie van 1 punt op de scores wijst dus op een groot verschil in houding. Kolommen 1 en 2 geven de gemiddelde scores weer voor de electoraten van de verschillende partijen in 1987 en 1991. Kolommen 2 en 3 geven een schatting van de gemiddelde score van de verschillende electoraten, rekening houdend met de effecten van leeftijd en onderwijsniveau op de gemeten houding.

Herverkavelen?

Herverkaveling in termen van deze nieuwe breuklijn zou inhouden dat de traditionele partijen enigszins van het centrum wegschuiven en duidelijker positie kiezen. Als men naar het gedachtegoed en de cultuur van de traditionele partijen kijkt, is het duidelijk dat de liberale partij een sterke affiniteit vertoont met waarden als individualisme, economische groei en materialisme. Het is ook de partij die zich zeer expliciet heeft gericht op de "anti-politiek" of de gevoelens van politieke onmacht en vervreemding, en die geprobeerd heeft die gevoelens te politiseren en electoraal te kanaliseren. Verder heeft de liberale partij zich soms ook opvallend voorzichtig opgesteld tegenover uitingen van ethnocentrisme. Het lijkt daarom nogal vanzelfsprekend dat zij het politieke zwaartepunt van het nieuw-rechtse of libertair-rechtse gedachtegoed zal vormen. Het is inmiddels overduidelijk dat Verhofstadt beschouwd moet worden als een belangrijk politiek entrepreneur. Hij heeft in grote mate bijgedragen tot het verduidelijken van het re-alignement van het nieuw-rechtse ideeëngoed, zeker voor wat betreft de combinatie en de samenhang van elementen als individualisme, libertaire opvattingen, materiële waarden, geloof in de onmacht van collectieve organisatie en cynisch wantrouwen tegenover de politiek. Recente politieke opiniepeilingen geven de indruk dat de VLD ter rechterzijde succesrijk herverkavelt, ook een deel van de Vlaams Blok-kiezers voor zich wint en de verdere groei van die partij afremt. Om dat met zekerheid te weten zullen we natuurlijk de volgende verkiezingen en de volgende verkiezingsonderzoeken moeten afwachten.

De SP en de (travaillistische vleugel van de) CVP hebben daarentegen traditionele affiniteiten met waarden als solidariteit, verdraagzaamheid, politieke maakbaarheid en sociale verbondenheid. Men situeert hen dus eerder aan de linkerzijde van de nieuwe breuklijn.

Deze percepties van de politieke partijen blijken ook bij de bevolking te leven. De ideologische posities van de verschillende partij-electoraten op de nieuwe breuklijn

komen veel duidelijker aan het licht als we ook rekening houden met de sociale samenstelling van die electoraten. De positie die individuen op de nieuwe ideologische breuklijn innemen, is immers sterk afhankelijk van ondermeer de leeftijd en het opleidingsniveau. Jonge mensen en mensen met een hoog opleidingsniveau, hebben een veel grotere kans dan anderen om op de nieuwe ideologische as een links of progressief standpunt in te nemen. Partijen verschillen onderling ook in hun sociale samenstelling. Sommige trekken een jonger en daarom beter opgeleid publiek aan (bv. Agalev, Volksunie en PVV), anderen een wat ouder en minder geschoold electoraat (CVP en SP). Om het ideologische profiel van de verschillende electoraten scherper in beeld te krijgen, moet derhalve rekening gehouden worden met de effecten van hun sociale samenstelling.

Dat is gebeurd in kolommen 3 en 4 van tabel 1. Deze geven een schatting van de houding van de electoraten, die niet aan de leeftijdsopbouw of het onderwijsniveau kan worden toegeschreven en dus, hoogstwaarschijnlijk, zuiverder het denken en de houdingen van die electoraten weergeeft. We zien nu dat er zich op de nieuwe breuklijn duidelijk een aantal groepen aftekenen. Er is een nieuwe extreem-progressieve of nieuw-linkse groep bestaande uit Agalev en klein-links. Er is een betrekkelijk grote nieuwe centrum-linkse groepering met de SP, de Volksunie en de CVP. Een centrum-rechtse groep is op deze breuklijn haast niet aanwezig, tenzij men de ROSSEM-kiezers als dusdanig wil beschouwen⁶. Er tekent zich wel een grote rechtse groep af, bestaande uit de blanco- en ongeldig-stemmers en de electoraten van de PVV en het Vlaams Blok.

De nieuwe breuklijn en het centrum

Nieuwe breuklijnen snijden dikwijls dwars door oude clivages heen. Zij houden daarom de mogelijkheid in dat partijen die zich niet tijdig tegenover het nieuwe ideologische re-alignement positioneren, hun aanhang verliezen aan partijen die zich op de nieuwe breuklijn wel duidelijk profileren. Concreet: omdat ze in het "matte" centrum van de nieuwe ideologische breuklijn zitten, zouden de CVP, de SP en de Volksunie wel eens stemmen kunnen verliezen, enerzijds aan de nieuwe linkerzijde of Agalev, anderzijds aan de nieuwe rechterzijde, de VLD, het Vlaams Blok en het blanco en gewild ongeldig stemmen.

Tussen 1987 en 1991 heeft zo'n ontwikkeling zich echter ternauwernood voorgedaan. Men kan in elk geval

niet stellen dat de kiezers die op de nieuwe ideologische as afwijken van de centrumpositie, de centrumpartijen verlaten (zie tabel 2). De partijen die op de nieuwe breuklijn een centrum-linkse positie innemen, verliezen vooral kiezers bij degenen die links scoren op de nieuwe ideologische as. Bij de SP en de Volksunie zijn de kiezers die laag of rechts scoren trouwer dan de anderen. Bij de CVP is er geen noemenswaardig verschil tussen de trouw van de kiezers met een lage en de kiezers met een matige score. Van een systematische invloed van de nieuwe breuklijn op de electorale aantrekkingskracht van de centrumpartijen kan derhalve, in de verkiezingen van november 1991, niet worden gesproken.

Tabel 2

Partijtrouw (percentage van de kiezers van een bepaalde partij in 1987, die in 1991 voor dezelfde partijen stemden), voor CVP, SP en Volksunie, naar positie op de nieuwe ideologische as (n=2365)

positie op nieuwe breukl.	CVP	SP	Volksunie
lage score* (< -.46)	89%	83%	81%
matige score (-.46 tot .40)	90%	73%	71%
hoge score (>.40)	83%	72%	66%

(*) De drie onderscheiden groepen zijn nagenoeg van gelijke omvang, telkens een derde van de bevolking.

De nieuwe breuklijn heeft wel een invloed op het kanaliseren van de kiezers die de centrum-partijen verlaten. Van degenen die in 1987 voor de CVP, de SP of de Volksunie hebben gestemd en een lage (rechtse) score hebben op de nieuwe breuklijn, stapt haast niemand over naar Agalev. Van het electoraat van die partijen in 1987, dat een hoge (linkse) score op de nieuwe breuklijn heeft, wordt daarentegen wel naar Agalev overgestapt: 3% van het vroegere CVP-, 8% van het vroegere SP- en 8% van het vroegere Volksunie-electoraat doet dat. De mate waarin Agalev aantrekkelijk is voor kiezers die van partij veranderen, wordt dus wel behoorlijk sterk door de positie op de nieuwe breuklijn beïnvloed. Deze breuklijn blijkt echter slechts een zwakke invloed te hebben op het kanaliseren van de kiezers die vanuit de CVP, de SP of de Volksunie naar rechts trekken. Bij de CVP ligt die proportie zelfs het hoogst bij degenen die links

scoren op de nieuwe breuklijn; bij de SP en de Volksunie is zij het hoogst bij de kiezers die op de nieuwe breuklijn een matige, centrumpositie innemen.

Er tekent zich dus een vrij duidelijk ideologisch re-alignement af. Dit leidt tot een nieuwe ideologische conflict-as. Deze uit zich ook politiek en kan derhalve worden beschouwd als een nieuwe politieke breuklijn. Als men het erg kleine klein-links buiten beschouwing laat, worden de polen van de nieuwe as gevormd door Agalev en het Vlaams Blok. De positie die op de nieuwe ideologische as wordt ingenomen, heeft ook een betekenisvolle invloed op de kans om voor die partijen te stemmen. Zij maakt het tevens mogelijk in de verschillende electoraten een aantal fijnere gradaties te onderkennen en de contouren te ontwaren van een nieuw progressisme waarvan vooral Agalev de drager is, een nieuw centrum-linkse groepering gevormd door de CVP, de SP en de Volksunie en een nieuw rechts blok (een potentiële Lega Flandria?) gebouwd rond de PVV/VLD, de blanco en gewild ongeldige stemmen en het Vlaams Blok (zie tabel 3).

Tabel 3

Stemgedrag in 1991 voor de linkerzijde (Agalev en klein links), de centrum-linkse posities (SP, Volksunie en CVP) en de rechterzijde (PVV, Vlaams Blok, blanco en ongeldige stemmen) van de nieuwe ideologische as, naar de positie op die as.

	links	centrum	rechts
lage (rechtse) score* (<-.46)	2.4%	49.4%	43.7%
matige score (-.46 tot .40)	4.7%	52.4%	37.4%
hoge (linkse) score (>.40)	17.6%	52.2%	33.1%

* De 3 onderscheiden groepen zijn nagenoeg van gelijke omvang.

Om zinvol te kunnen nadenken over de houding die tegenover de nieuwe breuklijn dient te worden aangenomen, moet de juiste aard van deze laatste worden gevat. Een cruciaal gegeven lijkt mij de bijzonder sterke samenhang tussen het onderwijsniveau en de nieuwe ideologische breuklijn te zijn (zie tabel 4). Die samenhang is veel sterker dan die tussen het stemgedrag en de nieuwe ideologische as⁷. We moeten daarom in de eerste plaats aandacht besteden aan de sociale betekenis van het vastgestelde ideologische re-alignement.

Tabel 4

Gemiddelde score op de nieuwe ideologische as, volgens onderwijsniveau (n=2606)

	gemid. score	% v. bevolking
geen en lager onderwijs	-.67	23.4
lager secundair	-.22	25.9
hoger sec. beroeps	-.17	6.9
hoger sec. tech. en alg.	.28	23.0
hoger onderwijs	.75	20.7

eta=.50

Een breuklijn ter distinctie van enkele fijne luiden

De nieuwe ideologische clivage blijkt, veel meer nog dan met politieke voorkeuren, samen te hangen met de klassenstructuur die in onze samenleving vooral door het onderwijsniveau wordt bepaald. Het nieuwe progressisme blijkt in feite een nieuwe burgerlijke cultuur te zijn. Het geeft de nieuwe "correcte" politieke houding weer, die in de kringen van universitair en hoger-gevormden moet worden aangenomen. Als we luisteren naar de wijze waarop in die kringen over de nieuwe breuklijn wordt gediscussieerd, kunnen we overigens vaststellen dat de houdingen waartegen het nieuwe progressisme zich afzet, niet gewoon als anders worden beschouwd, maar dikwijls als "dom", "onwaardig" en "achterlijk" worden omschreven. Het nieuwe progressisme is een houding die blijkbaar ook "ter distinctie" wordt gehanteerd en waarmee een nieuwe burgerij van hoger-gevormden zich als ethisch superieur van de minder gevormden onderscheidt.

De nieuwe ideologische breuklijn zorgt daarom ook voor de inmiddels vertrouwde spanning in de sociaal-democratische en de christen-democratische bewegingen. Een significant deel van de kaders van die bewegingen behoort qua opleiding, sociale positie en culturele affiniteiten immers tot de groep die zich tot het nieuwe progressisme aangetrokken voelt. Geconfronteerd met de hedendaagse maatschappelijke uitdagingen zijn zij geneigd het ideeëngoed van hun beweging te herinterpreteren en te verwoorden in termen van de progressieve pool van de nieuwe breuklijn. In de mate dat zij dat doen, stoten zij echter belangrijke delen van de traditionele achterban voor het hoofd. Deze dynamiek leidt niet zelden tot persoonlijke conflicten. Hij verklaart ook

waarom zoveel kaders het gevoel hebben geconfronteerd te worden met een conservatieve achterban die hen gevangen houdt in posities die zij zelf ethisch onverantwoord achten.

De rechtse contradicties van het nieuwe progressisme

Als sociale wetenschappers overschatten we schromelijk de mogelijkheden van onze wetenschap als we geloven dat we met de gemeten houdingen onveranderlijke dimensies van het menselijke denken vatten. We moeten er rekening mee houden dat onder invloed van culturele ontwikkelingen de inhoud en de betekenis van houdingen als autoritarisme, ethnocentrisme, individualisme, materialisme... grondig kan veranderen. We moeten derhalve heel voorzichtig en kritisch zijn als we veranderingen – in dit geval politieke hervormingen – beschouwen als verschuivingen op vastliggende dimensies of bevroren ideologische breuklijnen. De betekenis en de relevantie van die houdingen en breuklijnen kan immers eveneens veranderen. Precies daarom is het niet zinnig (en evenmin zindelijk) dat politieke partijen achter opiniepeilingen aanhollen. Dat is in essentie een verkeerd gebruik van de sociale wetenschap. Politieke partijen moeten de publieke opinie mee helpen vormen, niet slaafs volgen.

Diepgrijpende culturele veranderingen werken precies op het niveau waar manieren van spreken worden veranderd en andere zienswijzen ontstaan. We mogen niet uit het oog verliezen dat breuklijnen ook manieren zijn om de maatschappij politiek te definiëren. Zij zijn nooit natuurlijk, vloeien nooit rechtstreeks uit “de feiten” voort, zijn nooit een mechanisch gevolg van ontwikkelingen in de klassenstructuur, zijn ook nooit onvermijdelijk, maar altijd het produkt van cultuurwerk. Breuklijnen zijn relevant zolang de mensen geloven dat zij hun identiteiten, hun ethische en hun sociale posities, duidelijk en doeltreffend aan de hand van die breuklijnen kunnen weergeven. Politieke bewegingen moeten daarom niet zozeer op vastliggende denkpijsten en langs bevroren breuklijnen hun mogelijke kiezers achterna zitten, maar moeten daarentegen actief nieuwe denkpijsten en nieuwe perspectieven openen. De fundamentele vraag die men betreffende de nieuwe breuklijn dient te stellen, is daarom niet “hoe kunnen we ons daaraan aanpassen?” maar wel “aanvaarden we deze specifieke kijk op onze ethische en sociale verdeeldheid?”

Het is op dat fundamentele niveau dat over de vastgestelde spanning tussen de nieuwe ideologische breuk-

lijnen en de sociale basis van de progressieve en linkse bewegingen moet worden nagedacht. Het gaat hier immers niet om een louter politiek, laat staan electoraal probleem. Het betreft daarentegen een zeer belangrijk maatschappelijk probleem. Het vastgestelde sterke verband tussen het onderwijsniveau en de nieuwe ideologische as, betekent in feite dat de ideologie in termen van dewelke een aantal mensen zich politiek uitspreken voor de verdediging van de sociaal zwakkeren en kwetsbaren, door deze laatste wordt verworpen. De mensen die de grootste behoefte hebben aan politieke organisatie en slagkracht, zijn de eersten om de politiek de rug toe te keren, het geloof in de politieke doeltreffendheid te verliezen en de politiek cynisch te benaderen. Zij die het meest aangewezen zijn op solidariteit blijken het meest vatbaar voor individualiserende en individualistische retoriek⁸. Degenen die de grootste behoefte hebben aan het oplossen van problemen die een collectieve eerder dan een individuele aanpak behoeven (zoals veiligheid en leefbaarheid van buurt en stad, de schuldenlast, de kans om zinvol gezag over de eigen kinderen te bewaren), laten zich het gemakkelijkst meesleuren in etnische escalatie en een uitzichtloos geworden project van vooruitgang via frenetische en ostentatieve individuele consumptie. Die dynamiek blijkt tot nog toe het belangrijkste gevolg van de nieuwe breuklijn te zijn. De kans is groot dat naarmate links zich duidelijker profileert in termen van de nieuwe breuklijn, zij een steeds groter deel van haar achterban naar rechts drijft. Nieuw-rechts kan ongetwijfeld smalend lachen om deze “culturele contradicties” van links. Het vergroten van de aantrekkingskracht die het nieuwe rechtse blok uitoefent op arbeiders, gepensioneerden, kleinburgers en minder geschoolden, is denkkelijk het meest onmiddellijke effect van de nieuwe breuklijn. Ik wil hiermee niet suggereren dat enkel ideologische overwegingen die aantrekkingskracht bepalen. Er is denkkelijk ook een grote ontevredenheid met een beleid en een economische gang van zaken waarvan de kosten vooral op de arbeiders en de kleinburgers vallen, maar zo’n ontevredenheid verklaart niet waarom precies in dat geval gekozen wordt voor een rechts-populistische en neo-liberale aanpak⁹. Dit laatste kan mijn inziens wel worden verklaard door het nieuwe ideologische re-alignement en de sociale polarisering die zich daarrond voltrekt. Elke verdere polarisering zal nieuw-rechts denkkelijk aantrekkelijker maken voor het traditionele publiek van de sociaal-democratische en christen-democratische bewegingen. Zo’n polarisering

kan vandaag gemakkelijk plaatsvinden rond de problemen van het pluri-culturele samenleven, als bijvoorbeeld op de symptomen van die problemen wordt gereageerd, niet met doeltreffend beleid, maar met opbod, symbolische provocatie en met een moraliserende, ter sociale distinctie gehanteerde uiting van anti-racisme. Het is overigens zeer de vraag of een dergelijke polarisering nog kan worden vermeden. In de plaats van te dromen van het hertekenen van de politieke kaart, zouden progressieve en linkse bewegingen zich over dat pijnlijke gegeven moeten buigen. Laat me, tot besluit, één van de mogelijke denkpijpen exploreren.

Gekaapte deugden

Er bestaat zoiets als een progressief misprijzen voor de "gewone man". Ik kan de groei daarvan, spijtig genoeg, ook in mijn eigen discipline (de sociologie) gemakkelijk natrekken. Achteraf bekeken, is het ontstellend vast te stellen hoezeer sociale wetenschappers (van diverse progressieve overtuigingen) het nodig hebben geacht kleinburgers en arbeiders af te schilderen als reactionaire en achterlijke lui. Uit wat marxistisch geïnspireerde auteurs over de "kleinburgerlijke mentaliteit" hebben geschreven, zou men een zeer bezwarende bloemzetting kunnen samenstellen met uitspraken die soms veel brutaler en kwetsender zijn dan wat Vlaams Blokbers vandaag over de mentaliteit van Marokkanen en Turken durven beweren. Niet-marxistisch geïnspireerde progressieven lieten de ambachtsman, de kleine zelfstandige en de kleinburger enigszins buiten schot om zich des te feller tegen de arbeider te keren. Deze was autoritair, gezagsgetrouw op een ouderwetse manier, daar waar de progressieve intellectueel "kritisch" was ingesteld. De arbeider was onverdraagzaam. Hij bleef vasthangen aan oude, achterhaalde deugden en gewoontes, was lokalistisch, eerder dan kosmopolitisch; bekrompen dus¹⁰. De arbeider en de kleinburger hebben, zo meenden progressieve sociale wetenschappers uit hun analyses te mogen besluiten, een reeks eigenaardige, ouderwetse ideeën. Zo ondermeer dat mensen plichten hebben, naast rechten (stel je voor), dat men verantwoordelijkheid draagt voor zichzelf en zijn onmiddellijke omgeving, dat men instellingen en personen een mate van respect is verschuldigd, dat men verknocht kan zijn aan en fier over de eigen manier van leven en de eigen cultuur, dat men graag in een veilige, ordelijke buurt leeft, dat het moeilijk is kinderen op te voeden wanneer ze het gezag van hun ouders niet respecteren, dat er

morele regels zijn die moeten geëerbiedigd worden, ja dat men moeilijk in een gemeenschap kan leven met mensen die bepaalde fundamenteel geachte regels niet respecteren, dat iedereen recht heeft op werk, dat hard werken een deugd is...

We moeten de manier van denken, die dergelijke houdingen meteen als ouderwets en achterhaald voorstelt, leren relativeren. We moeten ons daarentegen afvragen waarom deze opvattingen, die als we ze onbevooroordeeld bekijken wijzen op plichtsbef, gehechtheid aan een cultuur, betrokkenheid bij de opvoeding van kinderen en gevoel voor verantwoordelijkheid, toch onderdeel zijn kunnen worden van, en alleszins gekaapt werden door een bekrompen en benepen rechtse ideologie. Waarom hebben deze houdingen hun oorspronkelijk nobel karakter verloren en groeien ze nu uit tot elementen van egoïstisch individualisme, autoritarisme, etnocentrisme en zelfs racisme. Waarom verbinden zij zich met gevoelens van politieke vervreemding en machteloosheid? Waarom heeft men die houdingen en gevoelens kunnen mobiliseren tegen solidariteit, tegen samenhangsgevoel, tegen individuele autonomie, tegen verdraagzaamheid, tegen pluralisme?

Ik denk dat deze gevoelens en ervaren behoeften konden worden gebruikt als bouwstenen van een nieuwe rechtse ideologie omdat zij niet meer werden aangesproken door de manier waarop progressieve personen, privé en publiek, over het persoonlijke leven en de politiek hebben gesproken. "Progressief" zijn en "progressief spreken", moesten tijdens de voorbije decennia aan een aantal, in essentie modernistische, conventies beantwoorden. Termen als 'plichtsbef' en 'ethiek' waren haast taboe. Gezag was per definitie slecht. Achterdocht, cynisme en onthulling waren altijd veel beter dan vertrouwen. Schuld lag steeds bij "hen". Gewoonten, tradities en rituelen – een heel groot deel van wat de mensen als hun cultuur beleven – werd beschouwd als achterhaald, indien niet als ronduit belachelijk. Bijzonder belachelijk was de eigen volkse cultuur (in progressieve kringen dikwijls voorgesteld als een in het beste geval vertederende collage van bedevaarten, sanseveria's en zwalpende fanfares). Een aantal hedendaagse progressieven hebben eigenlijk op een heel ouderwetse manier gepraat. Alles wat niet bij hun vooroordelen paste, werd, zoals de 18de-eeuwse filosofen en juristen hen dat hadden voorgedaan, gedoodverfd als irrationeel, getuigend van onwetendheid en daarenboven achterhaald door die onstuitbare opwaartse schwing van de geschiedenis.

Grote delen van de arbeidersklasse en de kleinburgerij hebben zich in die boodschap niet herkend en zij hebben, misschien eerder dan vele progressieve intellectuelen, begrepen dat men op basis van die boodschap ook moeilijk een solidaire, verantwoordelijke en leefbare samenleving kan bouwen. In dat soort denken, dat door sommigen als een nieuw progressisme wordt voorgehouden, hebben zij geen oplossingen of project ontkend, wel een misprijzende ontkenning van de deugden en de tradities die zij belangrijk achten. Als een aantal van hen van dat soort progressisme wel iets heeft geleerd, blijkt dat zelf-misprijzen en het daarmee onafscheidelijk verbonden cynisme te zijn.

Limieten

Eén van de kernelementen van de nieuwe progressieve manier van spreken is het verwerpen van limieten. Alle limieten, alle grenzen moeten worden doorbroken, overschreden of verlegd. Die van de moraal, die van de traditie, die van de gewoonten, die van bestaande vormen van kennis... Grenzen en limieten werden in vele gevallen doorbroken omdat zij beklemmende, als overbodig en achterhaald ervaren beperkingen oplegden aan onze ontplooiingskansen als individu en ontwikkelingskansen als gemeenschap. Het bevragen van de oude limieten en het vervagen van de oude grenzen heeft echter ook een voedingsbodem geboden aan een libertaire ideologie waarvoor, net zoals voor sommige inspiratieloze kunstenaars, het doorbreken van limieten op zich relevant en belangrijk werd, los van de zin en de gevolgen daarvan. Aan deze houding heeft men verschillende, min of meer gelukkige namen gegeven: hedonisme, narcisme, megalomanie van het zelf, individualisme, postmodernisme, consumentisme. Het gemeenschappelijke element is een negatieve opvatting van vrijheid: de libertaire overtuiging dat geen limieten mogen worden opgelegd aan de expressie van individuele gevoelens, aan het nastreven van individuele belangen of het bevredigen van individuele impulsen.

Sommigen willen dit libertaire ideeëngoed nu als een cruciaal element van het progressieve denken voorstellen¹¹. Dat het in de politieke cultuur van de bevolking daarentegen duidelijk verbonden is met rechtse houdingen hoeft ons echter niet te verbazen. Sommige progressieven hanteren de negatieve vrijheidsopvatting om radicale, maar principiële en abstracte standpunten in te nemen – bijvoorbeeld dat mensen mogen leven hoe ze willen en zich niet aan groepsnormen moeten onder-

werpen – maar zij hanteren zelf stilzwijgend een groot aantal vanzelfsprekend geachte en strenge groepsnormen die wel degelijk zeer strakke beperkingen opleggen aan egoïsme, aan racisme, aan vreemdelingenhaat... Omdat de meeste van hen heel lang op onze schoolbanken hebben gezeten en in vele gevallen nog eens extra gesocialiseerd werden in het verenigingsleven zijn die talrijke normen voor hen evident en vanzelfsprekend. Zij kijken dan ook heel verbaasd en verontwaardigd als anderen hun libertaire boodschap op een meer consequente wijze interpreteren, respect vragen voor al hun gevoelens, ook voor de minder nobele, al hun impulsen de vrije teugel geven, onomwonden hun onmiddellijke belangen behartigen, ondubbelzinnig opteren voor individueel en collectief egoïsme, brutaal reageren op levenswijzen waarvan zij geloven dat zij de integriteit van hun eigen levensstijl bedreigen, zich keren tegen mensen waarin zij een gevaar zien voor hun sociale zekerheid en hun werk.

Op basis van een libertaire ethiek kan men geen grenzen opleggen aan wat wij doen met de wereld en de natuur. Zo'n ethiek maakt het niet mogelijk beperkingen op te leggen aan het nastreven van het eigenbelangen ten koste van de gemeenschap. In het licht ervan kan men geen respect vragen voor de integriteit van een cultuur of een levenswijze, kan men in de lichamen van de anderen zelfs moeilijk iets méér zien dan een opslagplaats van onderdelen. Hij biedt geen verweer tegen racisme. De gevaren die de ethiek van de limietenloosheid en het libertaire denken inhouden voor de leefbaarheid van milieu, samenleving en individuele persoonlijkheid, worden vandaag duidelijk en pijnlijk zichtbaar. Progressieven moeten daarom elke vorm van libertair denken radicaal afwijzen. Een ethiek van de limietenloosheid is enkel goed om het succes van nieuw-rechts aan te zwengelen. Omdat zij zo sterk de nadruk heeft gelegd op een negatieve opvatting van vrijheid – vrijheid als de afwezigheid van beperkingen – blijkt nu trouwens dat de vrijzinnigheid, ondanks haar linkse traditie, veel méér bijdraagt tot het succes van het Vlaams Blok dan het katholicisme¹².

Ideologische vernieuwing ter linkerzijde moet mijns inziens beginnen met het herontdekken en zingeven van limieten. De progressieve ideologieën moeten weer leren leven met limieten: met limieten aan de economische groei, met limieten aan wat wij met het milieu kunnen doen, met de limieten van het menselijke bestaan, de ziekte, de dood, het oud en onbeholpen worden, met de limieten die we aan onze impulsen moeten opleggen,

met de limieten die worden ingegeven door alledaagse opvattingen over fatsoen en rechtvaardigheid, met de gelimiteerdheid van wat wij redelijkheid noemen, met limieten die op onze tolerantie rusten en met de limieten die we aan onze gevoelens van onverdraagzaamheid moeten opleggen, met gelimiteerde verwachtingen, met limieten van kennis en kunde, met in hun mogelijkheden en capaciteiten begrensde mensen, kortom, met de begrensdheid van mensen en dingen... We moeten tegelijkertijd durven aanzetten tot grotere morele discipline en duidelijk maken dat zelfs zo'n discipline haar limieten heeft en niet leefbaar is indien zij niet is ingebed in gevoelens van solidariteit en verbondenheid. Elk van onze progressieve tradities – de socialistische, de sociaal-katholieke, de groene – heeft een ideeëngoed waarmee een specifieke en positieve betekenis kan worden gegeven aan limieten. Het moet toch mogelijk zijn uit die tradities iets zinvollers te halen dan een onderscheid waarmee de nieuwe generaties van hoger-opgeleiden zich kunnen distantiëren en neerkijken op de meerderheid van de bevolking.

- [1] Dit is een verkorte versie van een artikel dat in oorspronkelijke vorm te krijgen is als *TOR-kladje*, 1993/6, Centrum voor Sociologie, Vrije Universiteit Brussel. Ik dank Koen Pelleriaux voor hulp bij de computerverwerking van de gebruikte data.
- [2] Ondermeer: Deschouwer, K., Nieuwe breuklijnen in de politiek? Hervorkaveling van het partijenlandschap, in: *Kultuurleven*, maart 1993, blz. 66-77; Elchardus, M., De cultuur van de solidariteit. Zeven aanbevelingen voor grondig cultuurwerk, in: *De Nieuwe Maand*, 1993/36, nr. 6, blz. 33-38; Hellemans, S., De Nieuwe Sociale Bewegingen in de Belgische politiek. Een impressie, in: *Res Publica*, 1993/2, blz. 197-211; Swyngedouw, M., *Waar voor je waarden. De opkomst van Vlaams Blok en Agalev in de jaren tachtig*, ISPO, Sociologisch Onderzoeksinstituut, Leuven, 1992.
- [3] Billiet, J., Measurement for some scales in the survey on political attitudes

and behaviour connected with the general elections (24 Nov. 1991) in Flanders, in: *ISPO Bulletin*, 1993/6, Leuven, 1993; Billiet, J. & De Witte H., Attitudinal Dispositions to Vote Right Wing: The Case of Vlaams Blok, in: *ISPO Bulletin*, 1993/9, Leuven, 1993.

- [4] Deze schalen werden gemeten zoals aangegeven in Billiet en Witte, 1993, o.c., behalve voor het individualisme waarvoor een som-score van items V27.1 t.e.m. V27.4 (zie Billiet, 1993, o.c., blz. 3) werd gemaakt.
- [5] Een factoranalyse op de 5 schalen levert 1 significante factor op, met een eigenwaarde gelijk aan 2.4 en een verklaarde variantie van 47%. De ladingen van de individuele schalen op die factor schommelen tussen .63 en .78, behalve voor de materialisme/post-materialismeschaal waarvoor de factorlading gelijk is aan .56.
- [6] Het ROSSEM-electoraat blijkt in feite zeer heterogeen te zijn. De hogeschoolde (hsa, hst, hoger en unif) ROSSEM-kiezers scoren hoog op de nieuwe ideologische as (.62) de laaggeschoolden (hsb, lst, lsa, lo) bijzonder laag (-.62).
- [7] Die samenhang wordt ook elders vastgesteld. Voor Duitsland, zie Minkenberg, M., The New Right in Germany: The transformation of conservatism and the extreme right, in: *European Journal of Political Research*, 1992/22, nr. 1, blz. 55-82, blz. 66,75.
- [8] Zie ook: Elchardus, M. & Heyvaert P., *Soepel, flexibel en ongebonden*, VUB-Press, 1991; Elchardus, M., Flexible men and women. The changing temporal organization of work and culture: an empirical analysis, in: *Social Science Information*, 1991/30, nr. 4, blz. 701-725.
- [9] vergl. Swyngedouw, 1992, o.c., blz. 41.
- [10] Een uitstekende bibliografische nota over deze trend in de sociologie en de politicologie vindt men bij Lasch, C., *The True and Only Heaven. Progress and Its Critics*, W.W. Norton & Co., New York, 1991, blz. 557-564.
- [11] Hellemans, S., 1993, o.c., meent een links-libertair re-alignement te onderkennen. Een recent pleidooi voor zo'n opstelling vindt men in een bijdrage van Eric Rosseel aan de opinie-rubriek van *De Morgen* van 26 aug. 1993.
- [12] Elchardus, M., Deschouwer, K., Pelleriaux, K. & Stouthuysen, P., Hoe negatief kan vrijheid zijn? Ongeloof, vrijzinnigheid en populistische ontvoogding, in: Swyngedouw, M., Billiet, J., Carton, A. en Beerten, R. (red.), *Kiezen is verliezen*, Acco, Leuven, 1993, blz. 15-26.